

ПОЕТИКА

Басняк Т.А.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

РОЛЬ ГУМОРИСТИЧНОГО ПАФОСУ В СТАНОВЛЕННІ ЛІТЕРАТУРНОГО СТИЛЮ ГРЕГОРА ФОН РЕЦЦОРІ

Творчість Грегора фон Реццорі (1914 – 1998) заслуговує на нашу увагу хоча б через його причетність до феномена буковинської культури. На зразок фолкнерівської Йокнапатофи він створив власну буковинську Маґрібінію. Реццорі також міг би підписатися під зізнанням свого старшого сучасника У.Фолкнера, який висловився стосовно свого задуму як бажання “створити на ґрунті душі людської те, чого дотепер не існувало” [4, с.29].

Незважаючи на те, що Реццорі змальовував портрети своєї малої батьківщини в багатьох творах, найвідомішим із них має бути визнана, поза сумнівом, карикатура на неї в “Маґрібінських історіях”, які нижче й буде розглянуто.

Чи не вперше Реццорі потрапив у поле зору критики серйозного рівня в сорокап'ятирічному віці. Тоді на сторінках відомого німецького журналу “Spiegel” з'явилось розгорнуте інтерв'ю з успішним актором, радіоведучим, до того ж екстравагантним письменником і спостережливим графіком. Незважаючи на те, що німецький журнал приєднав космополіта Реццорі до своєї письменницької спільноти, сам творець Маґрібінії проголошував, що його спосіб мислення, його реакція на світ не є німецькими. Про себе він сказав: “Я чиню не як німець, але я розмовляю німецькою” [6, с.22]. Цим висловлюванням Реццорі відгороджувався від інших німецькомовних авторів, унеможливаючи таким чином будь-яке порівняння з ними. Взагалі, пошуки типологічно близького йому автора на перший погляд здаються безглуздими. У цьому ракурсі питання щодо унікальності позиції Реццорі виглядає майже риторичним. Але передчасність подібного висновку стає очевидною, якщо ми уважніше поставимося до проблеми його стилю. Скажімо, у “Маґрібінських історіях” ми можемо виявити і відгук гумору раблезіанського ґатунку, і типологічно близькі йому гострі чоловічі жарти Даниїла Хармса, і відгомін філософії сміху Анрі Бергсона, і навіть стилістичні парадокси його сучасника В. Набокова.

Залежно від специфіки параметрів, у межах яких розглядатиметься стиль Реццорі, ми будемо мати справу з його різноманітними рецептивними варіаціями. Таких може бути безліч не тільки за законами теорії сприйняття, але й за потенціями гумористичного стилю взагалі: гумор завжди породжує множинність реакцій на текст, оскільки спирається на натяки, двозначності, каламбури, плеоназми тощо, які читачами не обов'язково будуть сприйматися адекватно.

Поза сумнівом, кожній нації притаманний свій особливий склад розуму, а отже, й своє почуття гумору. Відтак віднайдення універсальної

моделі жарту, на перший погляд, видається проблематичним. Проте, якщо оперувати однією чітко визначеною стилістичною домінантою, таку модель можна спробувати окреслити. До найяскравіших стильових домінант належить так званий “національний колорит”. Отже, розглянемо проблему саме в цьому аспекті. Магрібінському простору неповторного барвистого колориту надає саме його мультинаціональне забарвлення. У цій фантастичній державі, де здатність сміятися над собою вважається чи не найвищою чеснотою, специфіка гумору винятково самотутня. За приклад можна взяти одну з найулюбленіших історій країни – байку про єврея, цигана та магрібінця, які разом відвідали церкву. Побачивши у храмі усипаний коштовним камінням золотий хрест, єврей промовив: “Якби не боялися Бога, то можна було б поцупити його!” На що циган посміхнувся і тихо сказав: “Він уже мій.” А магрібінець ішов собі мовчки і думав про себе: “Він був твоїм” [1, с.9]. З точки зору національно-світоглядного підтексту гумору, цей фрагмент майстерно побудований на градації (промовив – тихо сказав – думав про себе) і виглядає надзвичайно значущим. Отже, за авторською інтерпретацією, хитрість єврея та цигана не витримує ніякого порівняння з магрібінською.

Подібного роду байки, з яких, власне, і складається історія «неозорої і преславної країни», спонукають читача до сміху та захоплення нахабним шахрайством, цинічною брутальністю магрібінців. Саме хитрість та жадібність у цій міфічній державі визначають її нормативну етику, проголошуються чеснотами. В даному разі ми, можливо, маємо справу зі своєрідною антиутопією. Магрібінське суспільство ніби списане з бджолиного вулика Бернарда Мандевіля. Цей філософ у відомій “Байці про бджіл” (1723) іронізує над сучасним йому суспільством, де процвітають пороки та зловживання, де кожен мешканець піклується лише про свої інтереси. Але покарання, внаслідок якого мешканці вулика стають чесними, призводить до зруйнування вулика. Байка закінчується словами: “Порок є необхідним, як голод для збудження апетиту. Сама добродетель не може привести народ до блискучого існування...” [3, с.63]. Безперечно, цей постскрипtum міг би стати епіграфом до “Магрібінських історій”, в яких, до речі, шахраї також не залишаються без покарання, і хоча чесними вони так і не стають, однак неодмінно потрапляють у власну пастку.

Зокрема, до гумористичної моделі “обкраденого крадія”, інверсії, що визначається Анрі Бергсоном як одна з безпрограшних комічних ситуацій [2, с.83], Реццорі звертається доволі часто. При цьому окремі його персонажі розкриваються саме в подібних ситуаціях. Тут і дядько оповідача – “боярин з роду Кантакукуруців”, більшість починань якого закінчується для нього гірким розчаруванням. Візьмемо за приклад епізод про розподіл спадщини його брата, коли він мав віддати дружині покійного “стільки, скільки сам захоче” [1, с.72]. Відтак бідна вдова залишається майже ні з чим. І тільки тогочасний господар Пунгаші зміг мудро вирішити цей конфлікт, примусивши Кантакукуруца віддати братовій саме стільки, скільки він захотів би взяти сам для себе [1, с.73]. Отже, однією з найулюбленіших моделей жарту Реццорі можна впевнено назвати гротескні каламбури, з яких і складається значна

частина маґрібінської історії. Щоправда, останній приклад презентує радше гру значень, аніж гру слів.

Класичним прикладом рецторівського каламбуру є історія про двох маґрібінських добродіїв, які приїхали в гості до свого паризького родича й були страшенно здивовані його вимогою “поміняти сорочки”. “Я питаю тебе, – розповідав потім один із них – що за користь чоловікові з того, що я одягнув сорочку мого брата, а він – мою?!” [1, с.77]. Або ще такий епізод: змушений принагідно звертатися по економічну допомогу до свого дядька, оповідач попросив у нього грошей “на деякий строк”. “Грошей, – відповів той, – я не можу тобі дати. Але строку – скільки завгодно” [1, с.155].

Окремі жарти поліглота Рецторі можуть наштовхуватися на нерозуміння читачів, які не знайомі з тонкощами чужих мов. Так, гумористичний сенс історії про Сіктірбея та дресировану свиню, який спершу здається не зовсім зрозумілим, розкривається лише завдяки лінгвістичним розвідкам. Ця байка розповідає про Акіфа Задік Заде Сіктірбея – вічно похмурого, який до того ж “відчував відразу до свинини”. Побачивши одного разу в цирку дресировану свиню (Kunstschwein), яка “танцювала як польку, так і російський балет, розв’язувала найскладніші арифметичні приклади і грала на флейті, посилала чоловікам у ложах повітряні поцілунки і роздавала дамам дрібну біжутерію, читала по руці і давала тлумачення снів” [1, с.121], Сіктірбей купив її. Переглянувши удома всю її програму, він звелів секретареві підсмажити на сніданок “від цієї дресированої свині *карбонад*. Коли наступного ранку йому принесли *карбонад*, він проштрикнув його, мов би перевіряючи, виделкою, відрізав шматочок цього *карбонаду*, поклав собі до рота і пожував. А проковтнувши, запитався секретаря-англійця (слід на це звернути увагу – Т.Б.): “З чого був цей шматочок?” – “Цей шматочок був з *карбонаду*.” – “А з чого цей *карбонад*?” – “З дресированої свині, сір.” І Сіктірбей раптом гучно зареготав!” [1, с.122]. Спочатку читач від цього ускладненого гумору ніяковіє: не зовсім зрозуміло, не зовсім смішно. Припустимо, що розгадка цього жарту криється в значенні слова “*карбонад*” (або “котлета”). Проте співзвучне англійське слово “*carb*” перекладається як “нашийник”, а в такому разі цей жарт набуває додаткового, іншого забарвлення: адже англієць міг передати на кухню замість розпорядження підсмажити свинину – підсмажити нашыйник, тобто виходить, що Сіктірбей поснідав нашыйником. Необхідно звернути увагу ще й на те, що німецьке “Kunstschwein” можна перекласти не тільки як „дресирована свиня“, але й „штучна свиня“, – у такому разі гумористичний зміст цієї історії буде сприйматися абсолютно інакше.

Аналізуючи природу сміху, А. Бергсон слушно підкреслював, що багато комічних висловів неможливо перекласти на іншу мову, оскільки їх розуміння залежить від розуміння звичаїв, уявлень певного суспільства [2, с.19]. В такому разі постає питання, для кого ж писав Рецторі? Так, румунський науковець Ганц Нойман вважає, що творець Маґрібінії писав для себе, оскільки його ідеального читача – людини, яка жила б за часів Дунайської монархії та так само вільно володіла іноземними мовами, як сам автор – на момент народження цієї книги вже не було серед живих [7, с.345-346]. З подібним зауваженням справді важко не погодитись.

Саме мовний аспект відіграє дуже важливу роль як для розуміння маґрібінського феномена взагалі, так і для правильного тлумачення антропонімів, які в книзі Реццорі мають образно-символічну функцію. Автор Маґрібінії вибрав найдотепніший із усіх можливих засіб малювати влучні портрети героїв – він дав кожному мешканцю своєї фантастичної країни ім'я, що є красномовнішим за будь-яку іншу характеристику. Єдиною умовою для їх адекватнішого сприйняття є, знову ж таки, знання мови. Більшість маґрібінських антропонімів румунського походження, а отже, румуномовний читач має перевагу при вивченні історії цієї “неозорої та преславної країни”. Такі маґрібінські імена, як Годшаміту Пунґашій, Хефлі або Мітокан, які, можливо, не несуть, з точки зору пересічного німецькомовного або українського читача, функціонального семантичного забарвлення, могли б набувати при перекладі на відповідні мови очевидного гумористичного відтінку: скажімо, українською вони будуть звучати як Нечуваний Пройдисвіт, Гульвіса та Грубіян.

Але небайдужий до гри слів в антропонімічній площині Реццорі не пропустив можливості “погратися” літерами. Так, Г. Нойман звертає нашу увагу на те, що саме в такий спосіб був “народжений” літописець Сіфоній Аполлінаріс, який “переказав нам історію Маґрібінії у своєму так званому літописі Мамадракулуя (рум. “бісова мати)”. Це ім'я має викликати в нас асоціацію з відомим галльським аристократом та священником Сідоніюсом Аполлінарисом, який уособлює багату культурну традицію стародавньої Європи. Однак те, що на Заході є синонімом культури, традицій та історії, перетворюється у Реццорі на велетенське глузування, оскільки Сіфоній (рум. *sifon*) перекладається як мінеральна вода з бульбашками, а Аполлінаріс має читатися як назва відомої марки, що випускає цю мінеральну воду. “Неможливо не визнати, що сумнівність та крихкість маґрібінського світу навряд чи можна було б передати краще, ніж за допомогою ефемерних бульбашок мінеральної води” [7, с.343]. Влучність подібного зауваження в цьому конкретному випадку фіксує загальну ознаку реццорівської стилістики жанру: бездоганність художнього смаку, що себе виявляє в символічно насиченій лапідарності гумористичної фрази, гострому та яскравому сполученні різномірностей, або так званому гротеску.

Слід підкреслити, що по ходу читання нам зустрічаються імена не тільки румунського, але й тюркського, латинського походження, навіть запозичені з їдишу. Ці імена адекватно презентують національну палітру Буковини, уособлюють основні її народності. Так, обидва “шляхетні боярські роди” Кантакукуруців і Пунґашіїв вочевидь представляють одну з найчисленніших за тих часів етнічну групу цього краю – румунів. Зокрема, молочний брат умовного оповідача Акіф Задік Заде Сіктірбеї (до речі, з тюркської його ім'я може перекладатися як “байдужий князь”) символізує турецьку общину, тоді як Мітокани, останній з котрих “загинув під час дуелі” [1, с.129-133] з Шаломом Мардохаєм (у свою чергу уособленням єврейської мудрості), ймовірно були представниками вірменської общини, що також колись складала помітну частину буковинського населення.

Зрештою, за умов такої мультинаціональності жарти не можуть не набувати космополітичного забарвлення. Навіть у тих випадках, коли

Реццорі наголошує на національній приналежності свого персонажа, це не впливає на якісний рівень жартів, оскільки автор вбачає в конкретному образі не стільки представника якогось окремого народу, скільки свого співвітчизника, маленьку живу частинку своєї омріяної Габсбурзької імперії.

Відтак слід відзначити, що більшість байок, жартів та анекдотів про араба Ходжу Насреддіна Еффенді [1, с.48-52], єврея Шалом Мардохая [1, с.53-59] чи румуна Петраке Лупу [1, с.60-62] є в Реццорі радше конструктивним засобом для упорядкування стилю гумористичного гротеску, аніж спеціально налаштованим виокремленням національних особливостей персонажів.

1. *Реццорі, Грегор фон*. Магрибінські історії. Анекдоти, жарти, небилиці / Переклад П.Рихла. – Чернівці: Молодий буковинець, 1997. – 176 с.
2. *Бергсон Анрі*. Сміх. Наукове редагування “Києво-Могилянської Академії” – Київ: Presses Universitaires de France, 1994. – 166 с.
3. *Мандевіль Бернард*. Басня о пчѣлах. – М.: Мысль, 1974. – 376 с.
4. *Фолкнер Уильям*. Речь при получении Нобелевской премии по литературе // Фолкнер Уильям. Статьи, речи, интервью, письма. – М.: Радуга, 1985. – 487с.
5. *Busse, Walter*. Der Idiotenföhler // Der Spiegel. – 13. Jg. – Heft 1. – Neujahr 1959. – S.37-48.
6. *Kesting, Hanjo*. Die Epiphanie des Balkans. Gregor von Rezzori im Gespräch mit Hanjo Kesting // Die Horen. – 35. Jg. – Band 3/1990, Ausgabe 159. – S.20-22.
7. *Neumann, Hans*. Rezzori lesen. Die rumänische Kodierung der Maghrebinischen Geschichten// Stundenwechsel. Neue Perspektiven zu Alfred Margul-Sperber, Rose Ausländer, Paul Celan, Immanuel Weissglas / Hrsg. von A.Corbea-Hoisie, G. Gutu, M.Hainz. – Bucureşti: Editura Paideia; Iaşi: Editura Universităţii; Konstanz: Hartung-Gorre Verlag, 2002. – S.339-346.

Summary

The article touches upon Rezzori's specific features of humour. Stylistic dominants of the author's text: national humour contamination, punning grotesque and antroponymy are being explored on the basis of the material "Magribinia's stories".

Стаття надійшла до редколегії 22.09.2004